

*Свтушенко Г.В.,**к.е.н., доцент,**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**Тимків Н.Я.,**студентка,**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**Шешеня А.А.,**студентка,**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню значення ризик-менеджменту для розвитку вітчизняного фермерства. Розглянуто існуючі методи традиційного й альтернативного страхування та успішний досвід їх застосування іншими країнами. Проаналізовано й узагальнено недоліки страхових послуг, наявних на українському ринку, та запропоновано шляхи їх подолання і способи підвищення ефективності ведення сільського господарства та пов'язаної з ним економічної політики. У результаті дослідження обґрунтовано можливість зорієнтувати сільське господарство України згідно з успішним зарубіжним досвідом.

Ключові слова: агрострахування, зарубіжний досвід, рослинництво, сільське господарство, страхування.

Постановка проблеми. Сьогодні сільське господарство відіграє роль каталізатора розвитку ринкової економіки. Однак наслідком ринкових відносин є посилення конкуренції, збитковості виробництва, факторів випадковості та ймовірності цієї випадковості. Із розвитком ринкової економіки ця проблема зростає, оскільки неплатоспроможність сторін, непогашення боргу, зниження обсягів виробництва з низки причин, зміна ринкової ситуації не на користь підприємця, невизначеність ринкової ситуації, брак достовірної інформації є причиною непередбачених утрат, а отже, і підприємницького ризику. В умовах економічної нестабільності значення ризик-менеджменту значно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу питанням управління ризиком в агропромисловому комплексі приділяли такі економісти як І. Балабанов, Л. Бернштейн, В. Вігінській, Ф. Гальтон, Г. Гольдштейн, Р. Кендалл, В. Макаренко, М. Мескон, Ф. Найт, Д. Речмен, О. Романченко, Л. Шаршукова та ін. В їхніх працях були розглянуті питання теорії і практики управління ризиком, які можна об'єднати в два основних напрями досліджень, а саме способи поведінки в умовх ризику та готовність до прийняття ризику.

Мета статті полягає у дослідженні зарубіжного досвіду у сфері ризик-менеджменту в аграрному секторі економіки, виділенні основних проблем управління ризиками в аграрній сфері України та вирішенні цих проблем за рахунок використання закордонного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізована література характеризується неоднозначністю у визначенні поняття «ризик», а також у трактуванні його властивостей та елементів. Велика кількість тлумачень даного поняття пояснюється багатогранністю цього явища, недостатнім

висвітленням в існуючому господарському законодавстві та неповним використанням у реальній економічній практиці.

О.О. Рудич [1] виділив два напрями у визначенні поняття «ризик». Перший підхід пояснює ризик із позиції фінансових результатів діяльності організації. Ризик – це небезпека або можливість утрат у разі настання деяких небажаних подій. Другий напрям об'єднує спроби дослідників визначити ризик за допомогою інструментів теорії ймовірності. Отже, ризик – це вартісне вираження ймовірності події, що призводить до втрат.

Упродовж своєї діяльності підприємці мають справу з цілим комплексом різних видів ризиків, які відрізняються між собою за місцем і часом виникнення, сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на їх рівень. Як правило, всі види ризиків взаємопов'язані і впливають на діяльність суб'єкту підприємницької діяльності. Ця обставина ускладнює прийняття рішення з оптимізації ризику, що призводить до поглибленого аналізу конкретних ризиків, а також причин його виникнення.

Розглянемо узагальнену класифікацію ризиків, що представлена в табл. 1.

Існує потреба в певному механізмі, який дав би змогу найкраще з точки зору поставлених підприємцем цілей ухвалити ризик під час прийняття та реалізації господарських рішень. Таким механізмом є управління ризиком.

Управління ризиком (ризик-менеджмент) – це процес ухвалення і виконання управлінських рішень, які мінімізують несприятливий вплив суб'єкта збитків, обумовлений випадковими подіями.

Основне завдання підприємця у сфері управління ризиками полягає у визначенні варіанту дій, що забезпечуватиме оптимальну для конкретного проекту комбінацію ризику та доходу, керуючись тим, що чим більший розмір прибутку приносить проект, тим вищий ступінь матиме ризик під час його реалізації. Для цього запропонуємо такі інструменти: страхування, лімітування, хеджування, диверсифікація, розподіл ризику, отримання більшої інформації про майбутній вибір і результати, резервування коштів на покриття непередбачених витрат (рис. 1).

Ризик постає невід'ємним елементом будь-якого виробництва, у тому числі й сільськогосподарського.

Як показує вітчизняний і сучасний зарубіжний досвід, основним методом управління ризиками для забезпечення фінансової стійкості та безперервності сільськогосподарського відтворення є страхування.

Під час страхування врожаю сільськогосподарських культур за рахунок страхових виплат у несприятливі роки відшкодовуються витрати на вирощування врожаю, забезпечується

Узагальнена класифікація ризиків

Елемент, покладений у класифікацію	Види ризиків
Час виникнення	Ретроспективні ризики – це ризики, пов'язані з рішеннями, що були прийняті у минулому, але реалізуються тепер
	Поточні ризики – це ризики, які виникають унаслідок поточної діяльності та змінюються залежно від постійно діючих факторів ризику
	Перспективні ризики – це ризики, пов'язані з можливими змінами умов роботи суб'єкту ризику на даний момент, що в майбутньому може спричинити зміну або посилення ризикової ситуації
Фактори виникнення	Політичні ризики – це ризики, що виникають унаслідок зміни політичної обстановки, що, своєю чергою, впливає на підприємницьку діяльність (закриття кордонів, заборона на вивіз товарів в інші країни тощо)
	Економічні ризики – це ризики, обумовлені непередбачуваними та несприятливими змінами в економіці підприємства або в економіці країни
Характер обліку	Зовнішні ризики – це ризики, що не мають безпосереднього зв'язку з діяльністю підприємства або з його контактною аудиторією
	Внутрішні ризики – це ризики, що виникають унаслідок діяльності самого підприємства чи його контактної аудиторії
Характер наслідків	Чисті ризики – це ризики, які практично завжди несуть у собі втрати для підприємницької діяльності
	Спекулятивні ризики – це ризики, які характеризуються тим, що можуть нести у собі як утрати, так і додатковий прибуток для ринкового суб'єкта відносно очікуваного результату
Сфера виникнення	Виробничі ризики – це ризики, пов'язані з невиконанням підприємством своїх планів і зобов'язань з виробництва продукції, товарів чи послуг унаслідок негативного впливу зовнішнього середовища, а також неадекватного використання факторів виробництва
	Комерційні ризики – це ризики, обумовлені процесом реалізації товарів і послуг, вироблених або закуплених ринковим суб'єктом
	Фінансові ризики – це ризики, пов'язані з можливістю невиконання фірмою своїх фінансових зобов'язань
	Страхові ризики – це ризики настання події, передбаченої умовами страхування, результатом чого є виплата страхової суми страховиком

Джерело: розроблено авторами на основі [2; 3]

повернення кредитів, набувається стійкість усього циклу сільськогосподарського виробництва.

Традиційне комплексне страхування дає змогу застрахувати врожай від різних ризиків. Такі програми більшою чи меншою мірою поширені в багатьох країнах Європи, Північної та Латинської Америки, а також у Китаї.

Одним з основних недоліків традиційних видів страхування для великих компаній, зокрема для аграрних холдингів, є висока складність їх адміністрування. Крім того, традиційні страхові рішення не завжди можуть забезпечити достатню гнучкість, щоб урахувати всі особливості та побажання компаній.

Альтернативою традиційним рішенням можуть бути більш гнучкі індексні рішення, які базуються на даних погоди, на регіональній сільськогосподарській статистиці, а також на інформації щодо вегетації рослин, яка збирається супутниками.

Так, використання індексу врожайності дає змогу застрахувати врожай від усіх ризиків, які ведуть до його зменшення, при цьому розмір страхового відшкодування визначається на підставі даних статистики в тих регіонах, в яких вирощується врожай. Використання незалежного джерела даних дає змогу проводити відшкодування швидко, прозоро і макси-

- Страхування – це процес, що передбачає передачу певних ризиків страховій компанії
- Лімітування – це процес встановлення ліміту для позичальника, тобто певних сум витрат, продажу товарів у кредит, сум вкладення капіталу тощо
- Хеджування – це діяльність щодо зниження цінових ризиків шляхом здійснення операцій із похідними цінними паперами
- Диверсифікація – це розподіл капіталовкладень між різними видами діяльності, результати яких не мають безпосереднього зв'язку
- Розподіл ризику – це процес, що передбачає поділ ризику між учасниками проекту
- Резервування коштів на покриття непередбачених витрат – це процес співвідношення потенційних ризиків із розмірами витрат, необхідних для подолання наслідків цих ризиків

Рис. 1. Основні інструменти, які використовуються для управління ризиками

мально легко з точки зору адміністрування. Також немає необхідності проведення оцінки збитків на рівні господарств. На відміну від великих аграрних компаній, для яких використання індексу врожайності є найкращим, для маленьких господарств його використання може бути неоптимальним через можливі відхилення між волатильністю регіональної статистики і волатильністю господарства, що може потребувати додаткового балансування індексу. Використання індексу врожайності дає змогу також застрахувати підприємницький ризик зниження врожаю для компаній, які не займаються вирощуванням сільгосппродукції, але залежать від зміни рівня врожаю в тому чи іншому регі-

оні (наприклад, втрачають частину маржі від недостатнього отримання сировини для переробки).

Індексні рішення лягли в основу державних програм страхування сільськогосподарських ризиків у цілої низці країн, зокрема в США.

Іншим варіантом індексного рішення є індекс погоди. Він дає змогу застрахувати врожай від окремих погодних ризиків, які ведуть до зниження врожайності. Такі рішення зазвичай структуруються на підставі окремих параметрів погоди, наприклад кількості опадів або температури, які найкраще корелюють з історичними втратами врожаю. Страхування через індекс погоди поширене в Індії, у країнах Африки, Східної Європи.

У ситуаціях, коли історичні детальні спостереження за погодою відсутні і статистична інформація є недостатньою, можуть використовуватися нормалізований різницевий вегетаційний індекс (NDVI, normalized difference vegetation index), інфрачервоний вегетаційний індекс (IPV, infrared percentage vegetation index), ґрунтовий вегетаційний індекс (SAVI, soil adjusted vegetation index), індекс глобального моніторингу навколишнього середовища (GEMI, global environmental monitoring index), вегетаційний індекс, стійкий до впливу атмосфери (ARVI, atmospherically resistant vegetation index), вегетаційний індекс зеленості (GVI, green vegetation index), модифікований відносний вегетаційний індекс для області ближнього інфрачервоного схилу (modified red edge simple ratio index) та інші індекси, які розраховуються на підставі інформації, яка збирається космічними супутниками. Використання цих індексів дає точніші результати для оцінки кількості та стану рослинності. Ця інформація, своєю чергою, може бути використана для структурування рішень із хеджування ризиків неврожаю, оскільки кореляція між даним індексом і врожайністю часто досить висока.

Розглянемо поширення за країнами світу деяких видів індексного страхування (рис. 2).

За даними Інтернет-порталу «АПК Інформ» [5], існує також практика хеджування цінних ризиків із використанням деривативів, до якої вдаються деякі великі агрохолдинги та трейдингові компанії.

Розглянемо досвід уряду США з управління ризиками в аграрному секторі. Тут реалізується понад 20

програм, розроблено більше 400 страхових продуктів, які дають змогу повністю застрахувати фермерів практично від усіх видів ризиків. Обсяг фінансування державою цих програм у 2012 р. перевищив 63 млрд. дол. США. Основою системи сільськогосподарського страхування й управління ризиками, яка субсидується урядом США і забезпечує захист від більшості природних небезпек, включаючи посуху, повінь, град та інші катастрофічні природні явища, є програма MPCІ – мультиризикове страхування. Різновиди цієї програми досліджувались у роботах таких науковців, як А.А. Кафаров та Е.А. Алієв [4].

У даній роботі автори акцентують увагу на таких різновидах програми MPCІ, як CAT, Buy-up Coverage, GRP та NAP (табл. 2).

Основною проблемою агрострахування в Україні є відсутність у більшості банків реальних комплексних програм управління ризиками в області агрофінансування. Дана проблема є системною, і підходи до її подолання теж повинні бути системними.

Виділяють такі основні складники проблеми ризик-менеджменту в аграрному секторі:

- відсутність кваліфікованих фахівців, які розуміють комплекс проблем і ризиків у сільському господарстві;
- відсутність андеррайтерів і методологів, які здатні створити якісні програми страхування;
- відсутність надійного довгострокового партнера, спроможного страхувати і виплачувати страхову суму в разі настання випадків ризику;
- відсутність якісної системи оцінки ризиків та проміжного контролю для виявлення загрози ризиків ще до їх настання;
- пасивна позиція держави та відсутність реальної підтримки сільгоспвиробників.

Рис. 2. Види індексного страхування та їх поширення за країнами світу

Таблиця 2

Форми програми мультиризикового страхування MPCІ

Назва форми програми	Зміст форми програми
CAT (Catastrophic Risk Protection)	Поліс CAT покриває більше 50% середнього врожаю фермера за ціною, що становить 60% очікуваної ринкової вартості його врожаю. Фермери платять тільки адміністративні витрати у розмірі 100 дол. за кожну застраховану культуру в кожному окрузі, де вона вирощується. Фермери, дохід яких не перевищив 20 тис. дол. протягом попередніх двох років з усіх джерел доходу, можуть бути звільнені від сплати.
Buy-up Coverage and GRP (Group Risk Plan)	Фермер може вибрати більше покриття врожаю (з інтервалом 5%) і його ціни (до 100% реальної ринкової вартості). Страхова премія базується на окремих тарифах для кожної культури в кожному регіоні і даних про величину врожаю ферми. Адміністративні витрати страхових компаній та частина страхової нетто-премії покриваються державною субсидією. Іншим різновидом цього виду програми є GRP. Її відмінність полягає в тому, що покриття базується на середній врожайності застрахованої культури в окрузі, а не на конкретній фермі, тобто якщо врожайність в окрузі падає нижче застрахованого рівня, то виробник отримує компенсацію, навіть якщо врожай на його фермі був вище середнього.
NAP (Non-insured Assistance Program)	Програма надання допомоги незастрахованим виробникам.

На думку Я. Шинкаренка [6], проблема відсутності кваліфікованих ризик-менеджерів, фахівців в андеррайтингу та методології, необхідних для створення комплексних програм для аграрного сектора, у світовій практиці давно вирішена. Так, в Австралії і Великобританії розробка страхових продуктів передається фахівцям окремих андеррайтингових агентств, а з питань управління ризиками залучаються незалежні консультанти, які мають багатий міжнародний досвід і репутацію.

Одним із заходів, що сприяє адаптації сільськогосподарських підприємств до невизначеного господарського середовища, має стати формування адекватної політики регулювання цін і доходів.

Під час розробки плану зниження ризику в рослинництві важливо враховувати кліматичні умови. Скороченню витрат може сприяти графік використання машинно-тракторного парку підприємства АПК, маршрути пересування сільгосптехніки з одного поля на інше, порядок технічного обслуговування. Зерновим господарствам доцільно розробити план розподілу зерна по токах і розміщення його по зерносховищах, план вивезення зерна на хлібоприймальні пункти та засипки насінневих фондів.

Різні сорти і культури відрізняються один від одного реакцією на один і той самий комплекс природних умов і можуть виступати взаємостраховиками.

Незалежно від галузевої приналежності підприємства АПК важливо проводити прогнозування фінансових результатів: виручки від реалізації продукції, очікуваного щорічного приросту виробництва у зв'язку з можливостями підприємства АПК, оцінку щорічного зростання цін на сільгосппродукцію.

Крім того, в основу процедури прийняття та реалізації рішень, визначення критеріїв ефективності прийнятих рішень має бути покладений вибір інструменту оцінки ризику, що забезпечить більш гнучке управління.

Висновки. Діяльність підприємств у сфері сільського господарства завжди пов'язана з ризиками. Як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, найбільш ефективний механізм ризик-менеджменту на аграрних підприємствах, який давав би змогу нівелювати вплив факторів ризику на врожай, повинен базуватися на страхуванні. Воно здатне забезпечити фінансову стійкість підприємства і безперервність сільськогосподарського відтворення, а також привабливість аграрної галузі для інвестиційних вкладень. До заходів, що сприяють зниженню ризику і здійснюються безпосередньо аграрним підприємством, можна віднести: диверсифікацію виробництва, формування адекватної політики цін і доходів, удосконалення операційних систем, прогнозування фінансових результатів, резервування коштів на покриття непередбачених витрат. Окрім того, в основу процедури прийняття та реалізації рішень, визначення критеріїв ефективності прийнятих рішень має бути покладений вибір інструменту оцінки ризику, що забезпечить більш гнучке управління.

Страхування сільськогосподарської діяльності в Україні характеризується нерозвиненістю, низьким проникненням на ринок, а також відсутністю у більшості банків реальних комплексних програм управління ризиками в області агрофінансування. Оскільки дана галузь є однією з пріоритетних для України, державний, банківський і приватний сектори повинні сприяти розвитку сільського господарства та мінімізації ризиків для аграрних підприємств. Необхідно створювати умови для забезпечення все зростаючих потреб у сільськогосподарській продукції всередині країни і на світовому ринку.

Література:

1. Рудич О.О. Економічна сутність ризику та особливості його прояву у діяльності аграрних підприємств / О.О. Рудич // Економіка та управління АПК : збірник наукових праць Білоцерківського національного аграрного університету. – 2012. – Вип. № 7(93). – С. 59–63.
2. Артимонова І.В. Класифікація чинників і видів господарських ризиків аграрних підприємств / І.В. Артимонова // Економіка та управління АПК: збірник наукових праць. – Біла Церква. – 2012. – № 7(93). – С. 20–25.
3. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання / Л.І. Донець. – К. : ЦУЛ, 2006. – 312 с.
4. Управління ризиками в аграрному секторі економічного району Азербайджану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sociosphere.com/publication/conference/2014/257/upravlenie_riskami_v_agrarnom_sektore_ekonomicheskogo_rajona_azerbajdzhana/.
5. Світовий досвід хеджування ризиків неврожаю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/exclusive/topic/1034569>.
6. Управління ризиками у фінансуванні та кредитуванні агровиробників – ключова тема для фінансового ринку СНД у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/13/02/13/4578>.
7. Управління ризиками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroinsurance.com>.
8. Шолойко А.С. Адаптація зарубіжного досвіду страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері України / А.С. Шолойко // Вісник ХНАУ. Сер. «Екон. науки». – 2010. – № 11. – С. 181–188.

Евтушенко А.В., Тымків Н.Я., Шешеня А.А. Особливості управління ризиками в аграрному секторі економіки

Анотація. Стаття посвячена дослідженню значення ризик-менеджменту для розвитку отечественного фермерства. Рассмотрены существующие методы традиционного и альтернативного страхования и успешный опыт их применения другими странами. Проанализированы и обобщены недостатки страховых услуг, имеющихся на украинском рынке, и предложены пути их преодоления. Предложены способы повышения эффективности ведения сельского хозяйства и связанной с ним экономической политики. В результате исследования обоснована возможность сориентировать сельское хозяйство Украины согласно успешному зарубежному опыту.

Ключевые слова: агрострахование, зарубежный опыт, растениеводство, сельское хозяйство, страхование.

Ievtushenko G.V., Tymkiv N.Y., Sheshenya A.A. Features of risk management in the agricultural sector

Summary. This article is devoted to the research of the value of risk management for the development of domestic farming. The existing methods of traditional and alternative insurance and the successful experience of their use in other countries were considered. The shortcomings of insurance services available on the Ukrainian market and the ways to overcome them are analyzed and summarized. Ways of improving the efficiency of agriculture and related economic policy are offered. A result of research proved the possibility of orientation of agriculture of Ukraine according to the successful foreign experience.

Keywords: agricultural insurance, international experience, crop production, agriculture, insurance.